Birol BULUT

Yük Kimin Sırtında?

Mehmet Âkif'in "Küfe" ve "Kocakarı ile Ömer" başlıklı şiirlerinde geçim derdi

Bir sabah, alışkanlıkla erkenden evden çıkan bir adam İstanbul'un kenar mahallelerinden birinde yolunu bulmaya çalışır. Anlatıcının deyişiyle bu sokaklarda yüzme bilmeyen gezemez. Adım başında bir göl dalgalanır, sular karardı mı gelen gelir dayanır. Adam elindeki kocaman değnekle önünü yoklar; karaysa basar, suysa atlar. Ayakta durmak için birbirine yaslanmış harap evlerin saçaklarına sığına sığına ilerler.

Değneğine büyükçe bir şey takılır. Bakar ki sokağın ortasında eski bir küfe yatmaktadır, bir hamal küfesi. "Acaba kimin?" diye düşünürken on üç yaşlarında bir çocuk öteden gelir ve küfeye öyle bir tekme indirir ki, küfe yuvarlanıp uzağa düşer. Çocuğun ağzından çıkan söz, Mehmet Âkif'in "Küfe" şiirinin bütün ağırlığını daha ilk anda taşır:

Benim babam senin altında öldü, sen hâlâ
Kurumla yat sokağın ortasında böyle daha!

Çocuk küfeyle konuşur. Daha doğrusu onu suçlar. Onun gözünde babasını öldüren, babasının sırtından yıllarca inmeyen bu nesnedir.

Karşı evden orta yaşlı bir kadın olan Hasan'ın annesi görünür. Oğlunu yatıştırmaya çalışırken küfenin hikâyesini de anlatır. Babası onu sekiz yıl kullanmıştır, hem de "Çok uğurlu bir küfedir, kalmadım hemen yüksüz" diyerek. Ardından asıl söz gelir:

Onunla besleyeceksin ananla kardeşini.

Böylece küfe birkaç dize içinde iki ayrı anlam kazanır. Hasan için babasını alıp götüren yük, annesi için evin geçimini sağlayacak tek araçtır. Babaya "uğurlu" gelen, onu hiç yüksüz bırakmayan küfe şimdi oğula kalmaktadır. Babanın övündüğü şey, yani hiç yüksüz kalmamak, oğul için bir mirasa dönüşmek üzeredir.

Peki babasını yükün altında kaybettiğine inanan bir çocuğa aynı yük geçim aracı olarak verildiğinde ne olur? Âkif'in bu soruyu soran tek şiiri "Küfe" değil. Safahat'ın aynı cildinde başka bir şiir de bir yükün kimin sırtında taşınacağını sorar. Ama ona gelmeden önce Hasan'ın sokağında biraz daha kalmak gerekiyor.

"Sakallı, Yok mu İşin?"

Anlatıcı da söze karışır ve annenin yanında yer alır: “Ayol dinle annenin sözünü...” Hasan’ın cevabı serttir: “Sakallı, yok mu işin? Git, cehennem ol şuradan!” Anne utanır, anlatıcı “Bırak hanım, o çocuktur” deyip nasihate geçer. Babası onu alnının teriyle büyütmüştür. Şimdi sıra Hasan’dadır. Kardeşini yetim bırakmadan besleyip büyütmelidir. Hasan’ın kısa sorusu, “Küfeyle öyle mi?”, anlatıcıdan şu cevabı alır:

Kuzum, ayıp mı çalışmak, günâh mı yük taşımak?
Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak.

Bu beyit şiirde boş bir nasihat olarak durmaz. Âkif, Safahat’ın pek çok yerinde tembelliği ve el açmayı yerer, emeği yüceltir. Anlatıcının öğüdü de bu çalışma ahlakıyla örtüşür. Anne ise hemen onaylar: “Ne doğru söyledi!” Çalışmanın değeri şiirde sorgulanmaz.

Ama Hasan’ın itirazı zaten çalışmaya değildir. Annesine bir bayram gününü hatırlatır. Komşunun gelini, dayısının yatı mekteplerinde zâbit olduğunu söylemiş, Hasan’ın zihninin açık olduğunu eklemiş, ona bir söyleseler çocuğu mektebe koyabileceğini anlatmıştır. Hasan hatırlatmayı şu dizeyle bitirir:

Okutma sen de hamal yap bu yaşta şimdi beni!

Bu dize Hasan’ı tembel çocuk okumasından kurtarır. Önünde başka bir hayat ihtimali vardı ve o ihtimalin kapanışını konuşur. Öğüdün maddi sonucu açıktır: Hasan çalışırsa ev geçinir. Ama bunun bedelini kimin ödeyeceğini öğüt söylemez.

İhtimalin nereden geldiğine de dikkat etmek gerekir. Okul, Hasan’a bir hak olarak açılmış değildir. Bir bayram ziyaretinde komşunun gelininden duyulmuş bir söz, bir dayının aracılığıdır. Yoksul bir çocuğun eğitime ulaşma yolu bir tanıdıklık zincirinin ucuna bağlıdır.

Anlatıcı ise tartışmanın uzayacağını sezer ve gerekçesini Hasan’a değil, bize söyler:

Söz anladım ki uzun, hem de pek uzun sürecek;
Benimse vardı o gün birçok işlerim görecek;
Bıraktım onları, saptım yokuşlu bir yoldan.

Veda yoktur, Hasan’a son bir söz yoktur. İlk karşılaşmanın sonunda değişen bir şey de yoktur. Küfe yine Hasan’ındır, yalnızca konuşma bitmiştir. Anlatıcının ardında bıraktığı tek şey bir sorudur: “Ne oldu şimdi aceb, kim bilir, zavallı Hasan?”

Birazdan Oynayacaklar

Bir süre sonra anlatıcı, evde yerinde duramayan kızını alıp ikindi üstü Fatih’e çıkar. Kömürcüler Kapısı’ndan girince develer kızın merakını çeker: Yamru yumru beden, upuzun boyun, arkada püskül gibi sallanan kuyruk. Anlatıcı da hak verir: “Hakîkaten görülecek şey!” Tam o sırada arkasına döner. Beş on adım geride, nur yüzlü bir ihtiyarın yanında, koskocaman bir küfeyle yürüyen bir çocuk vardır. O sabahki yetim.

Bakış aynı bakıştır. Bir an önce seyirlik bir manzaraya hayran olan göz, dönünce Hasan’ı bulur. Anlatıcının kızı şehirde merakla dolaşan bir çocuktur, Hasan ise aynı şehirde yük taşıyan bir çocuk. Şiir bu iki çocukluğu yan yana koyar, ama yorumunu yapmaz.

Hasan'ın hâli sabahkinden de kötüdür. Cılız bacakları dizden aşağısı çırılçıplaktır, ince bir mintanın altında titrer. Ayağında kundura, başında fes yoktur. Düğümlü alnında yalnızca bir çember vardır. Anlatıcının deyişiyle aldığı nefesler nefes değil, kesik kesik feryattır. Anlatıcı onu "ayaklı sefâlet" diye adlandırır: On üç yaşında buruşmuş bir alın.

Sonra şiire başka bir çocuk topluluğu girer. Mekteb-i rüşdiyyeden taburla, düzen içinde çıkan ellinin üzerinde öğrenci, ihtiyara yol vermek için durur. Hasan'la karşılaştıkları an sahne hüzne döner. Anlatıcı içinden geçirir:

Birazdan oynayacak hepsi bunların, ne iyi!

Hasan'ın sabahki itirazı burada sözsüz biçimde geri döner. Okul vardır ve Hasan'ın önünden tabur hâlinde, düzen içinde geçmektedir. Ama Hasan için değil. Sabah bir bayram ziyaretinden kalma bir ihtimal olarak duyduğumuz kurum, şimdi gözümüzün önünde başka çocukları taşır.

Şiir, Hasan'ın babasından kalan küfeyi "ilelebet" zaruretin omzunda çekeceğini söyleyip son beyitle kapanır:

O, yük değil, kaderin bir cezâsı ma'sûma...
Yazık, günâhı nedir, bilmeyen şu mahkûma!

Bu sözleri söyleyen, sabah "Ayıp mı çalışmak, günâh mı yük taşımak?" diyen anlatıcının ta kendisidir. Sabah yük taşımak günah değildi. Şimdi Hasan, günahının ne olduğunu bilmeden cezasını çeken bir mahkûmdur. Çalışma ahlakı geri alınmaz. Ama Hasan'ın durumunu açıklamaya yetmediği, anlatıcının kendi ağzından ortaya çıkar.

Bir şey daha dikkat çeker: Ceza, mahkûm, günah. Bunlar bir mahkemenin kelimeleri. Ama bu mahkemede hâkim yoktur, cezayı veren "kader"dir. Hasan'ın yükü için hesap sorulabilecek kimse adıyla anılmaz.

Çömlekte Kaynayan Taşlar

"Küfe"nin anlatıcısı Hasan'ın yükünü kaderin cezası diye adlandırır ve sorumluyu bir isimle anmaz. Safahat'ın aynı ilk kitabındaki "Kocakarı ile Ömer" ise bu kez bir isim verir: "Ömer mes'ûl!" Ama oraya kolay varılmaz.

Şiiri bir sahabi, Abbas anlatır. Karanlık ve ayazlı bir gecede Ömer'i görmek için evden çıkar, yollar ıpıssızdır. Bembeyaz bir ridâ içinde biri yaklaşır, Halife Ömer'in kendisi. "Şu mahallâtı devre çıkmıştım" der. Bu tesadüfi bir gezinti değildir. Ömer her evin önünde durup içeriyi dinler. Birlikte sağlı sollu her kapıyı yoklarlar. Böylece Medine'nin dışına kadar gelir ve bir çadır görürler.

Çadırda ihtiyar bir kadın ocak başında oturmaktadır. "Açız! Açız!" diye ağlayan çocukların yemeğini karıştırır ve onları avutur: "Durun durun yavrularım, işte şimdicek pişecek." Ama yemek bir türlü pişmez. Ömer içeri girip sorar: İki gündür açlarmış. Neden yemek koymuyorsun, der. Kadının cevabı şiirin en dramatik anıdır:

Yemek mi? Çömleği sen,
Tirid mi zannediyorsun? İçinde sâde su var;
Çakıl taşıyla beraber bütün zaman kaynar!

Ardından ekler: "Ne çâre! Belki susarlar, dedim." İçinde su ve çakıl taşları kaynayan bu çömlekte açlığa çare değil, bir bekleyiş pişer. Çocuklar pişecek bir yemeğin umuduyla oyalanacak, belki susacaktır. Kocası, oğlu, kardeşi ölmüştür; çocuklar torunlarıdır.

Ömer, bu hâli Emîr'e gidip anlatmasını önerir. Cevap bir beddua olur. Kadına göre yetimler avutulurken Emîr'in uyuması olacak şey değildir: "Gelip de bir aramak yok mu?" Ömer halifeyi savunmaya çalışır. Zavallının işi çoktur, gidip söylemezsen bilemez. Kadın bu özrü kabul etmez ve son sözü söyler:

Gidip de söyleyeyim hâ?... Dilencilik yapamam!
Ömer de kim! Benim ondan kerîm adamdı babam.
Ölür de yüz suyu dökmem sizin halîfenize!...

"Sizin halifeniz" diyen kadın, karşısında duranın halifenin ta kendisi olduğunu bilmez, beddua hedefini yüz yüze bulmuştur. Abbas devam eder: "Ömer vuruldu bu son sözle." Burada "Küfe"deki bir beyit yankılanır: "Ayıp: Dilencilik." İki şiirde de yoksul el açmayı reddeder. Ama bu reddin işlevi farklıdır. "Küfe"de aynı ahlak, yükün Hasan'ın sırtında kalmasının gerekçesidir. Burada kadının onuru sorumluluğu öbür tarafa iter: Madem yoksul gidip istemeyecek, yönetici gelip arayacaktır.

Ömer ile Abbas erzak ambarına gider. Ömer un çuvalını kendi sırtına alır, yağ testisini Abbas'a verir. Yol uzun, yük ağırdır; Abbas çuvalı da taşımayı teklif eder. Cevap kesindir:

Hayır, yorulsa değil, ölse yardım etme sakın:
Vebâli kendine âiddir İbni Hattâb'ın.

Ömer yardımı büsbütün reddetmez, testi Abbas'ın elindedir. Reddettiği, çuvalı devretmektir. Şiir burada ince bir ayrım yapar; yük paylaşılabilir, vebal paylaşılamaz. Ömer, ilahî huzurda kimsenin onun başarısızlığına ortak olmayacağını söyler ve şiirin en çok bilinen beytine gelir:

Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırsa bir koyunu,
Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!

Ardından "Ömer mes'ûl!" nakaratı gelir: Bir ihtiyar kadın kimsesiz kalsa, bir yetim ağlasa sorumlu Ömer'dir. Sorumluluk ağırlaştıkça Ömer'in sesi kendine döner: "Ömer! Ömer! Nasıl aldın bu bârı sırtına sen?" Hilâfet burada bir sırt yükü, bir "bâr" olarak adlandırılır. Un çuvalı onun somut biçimidir.

Şiir bu giderek ağırlaşan vicdanı karşılıksız bırakmaz. Ömer'e verilen cevapta insan adaletinin sınırı hatırlatılır:

Evet, adâleti "mutlak" hayâl edersen eğer,
Ömer değil ya ne olsan bırak ki hepsi heder!

Ömer ne melektir ne zalim bir emir, o da bir insandır. Sorumluluğu Dicle kıyısına kadar genişleten vicdan ile insanın sınırını bilen akıl, şiirde birbiriyle tartışır.

Çadıra dönülür. Ömer yere serilip yaş dikenlerle tüten ocağı üfler, ak sakalı toprağı süpürür. Yemek pişer, çocuklar doyar ve oynaşmaya başlar. Ertesi gün, çağrısı üzerine Emâret'e gelen kadına Ömer nafakasının bağlanmak üzere olduğunu bildirir: "Alacaksın her ay gelip buradan." Sonra sorar: "Şimdi affeyledin, değil mi beni?" Kadının cevabı şiirin son dizesidir:

Böyle göster fakat adâletini.

"Böyle" kelimesi kadının gece söylediği sitemi geri çağırır: "Gelip de bir aramak yok mu?" Kadının istediği, yoksulun kapıya gelmesini beklemeyen, gidip arayan bir adalettir. Ama şiir bir ayrıntıyı daha saklar. Gece "Dilencilik yapamam!" diyen kadın, ertesi gün Emâret'e kendisi gelir ve her ay da gelecektir. Değişen, gitmenin anlamıdır. Dün gitmek yüz suyu dökmek demekti, bugün bağlanmış bir hakkı almak demek. Yönetici bir kez yoksulun kapısına gelince, yoksulun onun kapısına gelişi dilencilik olmaktan çıkar. Nafaka bu adaletin sürmesini sağlar, "böyle" ise onun nasıl gösterileceğini söyler.

Dicle ile Medine Arasında

İki şiirin sonunda iki yük yan yana durur: Hasan'ın küfesi ve Ömer'in un çuvalı. İkisi de sırtta taşınır, ikisi de bir yükümlülüktür. Fark yükün ağırlığında değil, nereden geldiğindedir.

Ömer hilâfeti "vaktiyle" kabul etmiştir. Bunu hem kadın hatırlatır hem Ömer kendisi söyler. O gece taşıdığı çuval, rızasıyla üstlendiği bir makamın yüküdür. Hasan'a ise kimse sormamıştır. Küfe ona babasından, babasının ölümüyle birlikte kalmıştır. Birinde yük aşağı iner, babadan oğula. Öbüründe yukarı çıkar, yoksuldan yöneticiye.

Yine de iki şiiri birbirinin cevabı gibi okumak kolaycılık olur. "Kocakarı ile Ömer" de kendi sınırını taşır. Ömer'in sorumluluğu Dicle kıyısındaki koyuna kadar uzanır, devriyesi ise Medine'nin kenarında biter. Kapı kapı yoklama sistemli bir çabadır, ama bir insanın bir gecede yürüyebileceği kadar. Ömer'in önünden geçmediği çadırlar ne olacak? Şiir bunu sormaz, ama sorulmasına izin verir.

"Küfe"de ise kurum vardır. Rüştiye taburu Hasan'ın önünden düzen içinde geçer, yatı mekteplerinde bir zâbit dayı bile vardır. Eksik olan okul değil, okulun Hasan'a ulaşan yoludur. Kurum şiirde görünür, ama hesaba çekilmez. Hasan'ın yükü belirli bir kişiye ya da kuruma bağlanmaz; anlatıcı ona "kaderin bir cezâsı" der.

Bugünün okuru bu iki şiiri kendi dünyasıyla özdeşleştirmek zorunda değil. Hasan bir yüzyıl önceki İstanbul'un çocuğudur, kocakarı ise çok daha eski bir Medine'nin. Ama Âkif'in bu iki şiirden bize bıraktığı soru eskimemiştir. Bir toplumda yoksulluğun karşısında sorumlu biri olup olmadığını sormak yetmez. Asıl soru, o sorumlunun kimin için var olduğudur.

Rüştiye taburu her gün birilerinin önünden geçer. Kimilerinin sırtında hâlâ bir küfe vardır.